

КІР'ЯКОВ П. О.,
Посол з особливих
доручень

МЗС України

**УКРАЇНА І РОСІЯ В
ІСТОРИЧНІЙ
РЕТРОСПЕКТИВІ
(1917-1922 рр.)**

Відносини України з Росією з впевненістю можна назвати нестандартними. Навіть при велике бажання їх неможливо "втиснути" у "прокрустове ложе" традиційних взаємин, які існують між іншими державами і будувалися на сталих постулатах міжнародного права. У першу чергу, внаслідок того, що міждержавні відносини України і Росії доводиться формувати не з "чистого листа", а в умовах існування безлічі різноманітних складних проблем, які залишилися нам у спадщину від колишньої єдиної держави. Крім цього, поглинання України Російською імперією і кількасотрічне існування в її складі обумовило створення не тільки єдиної системи економічних відносин, а й певних рис культури, духовності, традицій.

Тим-то в цілому змальовуються риси міждержавних відносин України з Росією на сучасному етапі та визначаються певні закономірності, що мотивуються історичною практикою, економічним, політичним, правовим підґрунтям радянської формації.

На наш погляд, аналіз новітнього періоду

стосунків між обома державами слід робити з огляду на 1917-1922 рр. Адже саме тоді, на етапі зародження нового світу, започатковувалась розбудова самостійної української держави та закладалися основи, формувалася характер взаємовідносин між Україною та імперською Росією.

Взаємини Росії та України на той період вже вирізняються і несуть відбиток усього спектру політичних, економічних і національних протиріч, що вибухнули в монархії і призвели її до краху. З боку Росії – це політика імперського центру, що розвалювався, до своєї колонії, а з боку України – бурхливе наростання національно-визвольної боротьби проти імперії та активна розбудова власної державності. Розбіжність позицій між Росією та Україною було вагомим у різних сферах: формування різних взаємовиключаючих державних устроїв, незалежної зовнішньої монархії, рівноправності та суверенітету. Головна причина конфронтації полягала в негативній реакції метрополії на демократичні перетворення, що відбувалися в провінції. Державницькій Росії періоду зародження радянської влади народно-демократичні процеси, перетворення виявилися збитковими, адже приходилося рахуватися з національно-визвольними силами інших націй, визнавати право останніх на самовизначення, що суперечило корінному постулату російської національної ідеї: збереження єдиної та неподільної Росії. Для України, навпаки, демократизація, реформування суспільства ставали більш прийнятними, оскільки співпадали з основними принципами української національної ідеї: досягнення самостійності, соборності і демократичної державності¹. Конфронтацію між Росією і Україною у 1917-1922 рр. слід розглядати не лише як протистояння двох різних державницьких принципів, різних соціально-економічних устроїв, народної демократії та диктатури пролетаріату, а неспівпадання інтересів двох націй, російської та української національно-державницьких ідеологій, що розходились в усіх вузлових положеннях.

Україна почала відроджувати свою самостійність у межах своїх етнічних земель, що перебували у складі Російської та Австро-Угорської монархій, у той момент, коли ці монархії знеслились війною і виявилися тимчасово нездатними придушити український визвольний рух.

Протягом 1917-1922 рр. Україні тільки один раз вдалося отримати міжнародне визнання. Брест-Литовські мирні договори Центральноєвропейських держав з Україною і Росією від 9-го лютого та 3-го березня 1918 року вивели українське питання на міжнародну арену, що стало об'єктом не тільки російської, а й німецької політики. Рівновіддаленість України від Росії та Німеччини, точніше, більше дистанціювання від радянської Росії, ніж від Німеччини стало поштовхом українського відродження.

Радянська Росія протягом 1918-1922 рр. безперервно нарощувала, удосконалювала і поглиблювала методику повернення України до скла-

ду радянської федерації. Практика показала, що єдиним дієвим та виправданим знаряддям поневолення іногородців була збройна сила, а саме: Червона Армія, органи Чека, спецзагони, ревкоми, комбіди, партійні організації РКП(б), РКП(б)У. Унаслідок цілеспрямованої силової політики Росії всі органи влади вищої та середньої ланки в Україні були сформовані на 85-90% з некорінного етносу. Зокрема, американський політолог А.Авторханов у дослідженні "Імперія Кремля. Радянський тип колоніалізму", зазначає: "До складу Центральної ради входили всі націонал-демократичні та соціалістичні партії України, серед яких не було тільки однієї партії – партії більшовиків України, тим що нікому з українців не приходило в голову створити таку партію. Більшовики в Україні в ті роки не мали ніякої соціальної бази, крім Харкова, здебільшого заселеного росіянами".

Попри те, що питома вага українців-більшовиків у складі КП(б)У складала переважну меншість, ця партія отримувала всю політичну владу в Україні². Декрети російського Раднаркому, Реввійськради, ЦК РКП(б) були єдиними і неухильними для виконання всіма радянськими органами в Україні, повністю проводили загальноросійські принципи партійного і державного будівництва, а об'єднані наркомати радянської федерації в Москві остаточно прибрали до своїх рук все оперативне управління соціально-економічним життям України. Як свідчать документи тих часів, практика "радянизації" України позначена нечуваною жорстокістю проти українського визвольного руху, свідомих та економічно самостійних верств української нації.

Аналіз історичних матеріалів і документів наукових праць українських та зарубіжних істориків уможливорює зробити висновок, що повернення України до складу радянської федерації відбулося, загалом, з трьох найголовніших причин. По-перше, через повне ігнорування українських суверенних прав з боку переможців Першої світової війни, а саме Францією та Англією, які розглядали українське питання через призму єдиної та неподільної Росії. По-друге, не було єдиної точки зору на будівництво української державності всередині самого українського національно-визвольного руху. Його лідери в 1918-1920 рр. постійно конфліктували, часто така конфліктність переростала навіть у збройні сутички, військові формування в той складний час діяли відособлено, не було єдиного центру керівництва національно-визвольним рухом. По-третє, більшовицька ідеологія, яка масово заволоділа російським населенням, частково переймалася українцями, що стало ефективним інструментом у боротьбі за інтереси Росії.

Територія України перетворилась у суцільний воєнний табір, кожен населений пункт контролювався озброєними загонами. Після того, як у кінці 1921 р. головні загони українських повстанців були розбиті або зне-

силені голодом, під окупацію радянської Росії переходила основна частина території України. Наступним вагомим кроком політики РСФСР щодо України стала ліквідація збройних сил, політичних, урядових і культурних центрів УНР, Гетьманату за кордоном, що були в 1922 р. широко представлені в європейських країнах. Ціною компромісів, підкупів, значних поступок радянська Росія добилася від європейських держав припинення підтримки уряду УНР та його органів в еміграції.

Як вже зазначалось вище, на взаємини Росії та України того часу та їх розв'язку у вигляді відтворення єдиної держави вирішальний вплив мала політика Франції та Англії щодо сприяння і підтримки Росії як найважливішого союзника в Східній Європі проти Німеччини.

Союзники Росії розглядали українське питання через призму виключно російських інтересів, вирішували зі своїх геополітичних позицій, бачили в ньому не національно-визвольну боротьбу окремої нації, а всього-навсього "німець-інтригу". Причому Франція та Англія виявилися не лише союзниками Росії в українському питанні. Своєю зовнішньою політикою на східному напрямку вони протидіяли його позитивному вирішенню. Синхронно протягом 1919-1920 рр. ділили українські етнічні землі між чотирма своїми союзниками: Росією, Польщею, Румунією, Чехословаччиною. Так, наприклад, 1-го червня 1919 р. згідно з воєнно-політичним і господарським союзом радянських Росії та України остання поверталася до складу РСФСР. 25 червня 1919 р. Антанта підписала мирний договір з Польщею, визначивши її східні кордони із включенням до неї й території Східної Галичини. Характерно, що коли Східна Галичина, за рішенням Антанти від 8-го грудня 1919 р., ставала складовою частиною Польщі, Раднарком Росії направив до Парижа пропозиції Леніна нормалізувати відносини. Задля цього Росія визнавала незалежність Польщі, з кордонами набагато східніше від лінії Керзона. Кордон з Польщею встановлено на 17-30 км від лінії Керзона на її користь. Таким чином, за згодою центральної влади Радянської республіки, значну частину українських етнічних земель СРСР залишив у складі Польщі. (У наступному кордоні між СРСР та Польщею зазнавали подальших змін (1921, 1939, 1945 рр.), але лінію Керзона в Галичині так і не було покладено в основу радянсько-польського розмежування).

Завдяки сприятливим міжнародним умовам протягом 1921-1922 рр. Росії вдалося зламати рух опору всередині України і ліквідувати закордонну підтримку органів УНР. Українське питання знову було повернуто в русло російської внутрішньої політики. Прискорений процес покорення України завершився 30-го грудня 1922 р. з утворенням СРСР як унітарної держави з неузгодженими інтересами її суб'єктів, (що, до речі, підтверджує перебіг останніх років).

Таким чином, взаєминам Росії та України у 1917-1922 рр. властиві такі

основні тенденції: прагнення нав'язати Україні систему радянської влади, повалити українську незалежність і приєднати Україну до складу РСФСР, нерівноправність відносин між обома державами, домінування агресивної політики щодо України. Тобто Росія постійно нав'язувала свою політику, тоді як Україна перебувала в стані оборонця. Опір радянзації в Україні, на нашу думку, слід розглядати не лише як боротьбу проти нав'язування їй реакційної (у порівнянні з народно-демократичним чи монархічним ладом Грушевського, Скоропадського, Петлюри) системи влади у формі диктатури пролетаріату. Боротьба велась взагалі проти колонізації української нації. Адже з часом історична практика показала, що радянська Україна, семидесятирічне перебування в складі СРСР виявилися для неї переважно збитковими і спричинили незворотні наслідки для української нації.

В українській та зарубіжній історіографії домінує точка зору про те, що політика Росії щодо України явилася не випадком, а закономірним природним її єством, продовженням багатовікової експансії царизму³. Зокрема, лідер комуністів РСФСР Г.Зюганов визнає, що втрата Росією України, Криму, Закавказзя, Прибалтики в 1918 р. – це жорсткий розрив спадкоємності російської державності. Рішуча зовнішня політика більшовиків, за його словами, дуже швидко установила природну геополітичну форму.

Як відомо, ця "рішучість" виявилась у тому, що Раднарком Росії перебрав на себе імперську політичну традицію, відхилився від народно-демократичних перетворень, на практиці виступав проти реалізації права народів на самовизначення. Адже під впливом подій 1917-1922 рр. більш сильніша течія українського національного руху Грушевського, Винниченка про федерацію України з демократичною Росією не виправдалася через неможливість останньої до такої форми влади, натомість друга течія, хоч і більш слабкіша, самостійності Міхновського, Петлюри підтвердила свою життєздатність. У цьому переконався і весь демократичний світ.

Політикою більшовиків, як і сьогоденного російського політичного істеблішменту, рухала російська національна ідея, одними з головних принципів якої були й залишаються незмінні: об'єднання слов'янських народів, єдність і неподільність Російської держави. Ідея верховенства Росії над слов'янами мала й нині залишає за собою найбільше прихильників серед політичних, державних, громадських та культурно-освітніх діячів Росії. Ця течія, що нині переважає в російській суспільній думці, носить, на наш погляд, реакційний характер, бо обов'язково несправедливо звеличує значення однієї нації, ігнорує всіма іншими. Йдеться про міфологізацію російської національної ідеології, що в ХХ ст. досягла абсурду у вигляді теорії про світову соціалістичну революцію, в якій Москва продовжувала уявлятися третім Римом, центром світової цивілізації. Росія вбачала себе єдиним і вічним "спасителем" людства. Таким чином

війни Червоної Армії в 1917-1922 рр. слід розглядати як боротьбу за відновлення колишньої імперії. Саме більшовики в повній мірі відповідали національним ідеям Росії, а ВКП(б) почала будувати такий соціальний лад, що за змістом фактично співпадав з фундаментальними принципами царської монархії.

Слід також виокремити, що на прикладі відносин Росії та України у 1917-1920 рр. чітко окреслюється принципова відмінність російського панслов'янзму та української національної ідеї, яка піднімала українство на боротьбу за соборність власних земель і виключно свого етносу, відкидаючи панслов'янizm, як неприйнятну і ворожу ідеологію⁴.

Досвід відносин Росії та України в 1917-1922 рр. повчальний і має розглядатися в контексті забезпечення національної безпеки України в сучасних умовах⁵. Молода українська держава не мала сил, аби без міжнародної підтримки протистояти не лише армії Росії, але й Польщі та Румунії, тому що вони діяли спільно. Однак, ні Польща, ні Румунія, навіть Росія без сприятливого міжнародного становища і союзу з Антантою не здатні були захопити українські землі. Розв'язка протистояння Росія-Україна залежала в більшій мірі від міжнародних умов, ніж від розстановки сил на внутрішньому фронті. У нинішній час російська національна ідея залишилася незмінною, особливо в її державних домаганнях.

Тому вдається виключно вірним обраний сьогодні стратегічний курс України на користь європейського варіанта розвитку, визначення інтеграції в європейські та трансатлантичні політичні, економічні й безпекові структури пріоритетним завданням своєї зовнішньої політики. При цьому зовнішньополітичні зусилля держави мають бути також постійно спрямовані на поглиблення співробітництва із сусідніми країнами, насамперед з Росією як стратегічно важливим партнером, створення з ними атмосфери взаємної довіри і поваги, розбудову дружніх взаємовигідних відносин у всіх галузях.

Сьогодні наша держава врешті-решт стала на довгоочікуваний шлях справжніх демократичних перетворень, слід чітко розуміти, що подолати системні кризові явища у своєму розвитку можна лише за умов якості і стилю ведення внутрішньої та розвитку зовнішньої політики. Передусім зі своїми стратегічними партнерами.

Глибокий і неупереджений аналіз того, як розвивалися останніми роками українсько-російські відносини, особливо протягом 2002-2004 рр., включно з намаганням тодішньої української влади поповнити дефіцит громадської підтримки за рахунок російського ресурсу та прагненням російської сторони не допустити зближення офіційного Києва з Європою, залишивши йому одну дорогу – виключно на схід до Кремля, показали, що нам потрібна чітка стратегія двосторонніх відносин з РФ на середньо- і довготермінову перспективу. Вона мусить мати новий алго-

ритм стратегічного співробітництва, створення принципово нової моделі економічних відносин і політичної взаємодії. Згадана стратегія повинна виходити з чіткого погодження національних інтересів і глибокого аналізу наших реальних можливостей, насамперед економічних.

У цьому контексті державної ваги набувають питання визначення спільними зусиллями політиків, науковців, державних діячів механізмів і формату співробітництва в політичній, економічній, інформаційній і гуманітарній сферах. Саме це має стати основою для розбудови міцних відносин справжнього стратегічного партнерства з Росією в нових реаліях.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Шаповал М., Слободич О. Великий зрив. Нарис історії української революції. 1917-1920. – Ч.І.: Доба Української Центральної ради. – Яворів, 1932.
- ² Там само.
- ³ Див.: Авторханов А. Империя Кремля. Советский тип колониализма. – Вильнюс, 1990. – С.66-67; Верстюк В.Ф., Горобець В.М., Толочко О.П. Україна і Росія в історичній ретроспективі (нариси в 3-х томах). – К.: Наукова думка, 2004. – Т.І. – 500 с., Т.ІІ. – 528 с., Т. ІІІ. – 352 с; Грушевський М. Українська самостійність та її історична необхідність. Вибрані твори. – Нью-Йорк, 1960; Ергин Д., Густавсон Т. Россия: Двадцать лет спустя. Четыре сценария. – М.: Международные отношения, 1995.
- ⁴ Див.: Котляр М.Ф., Кульчицький С.В., Стасюк Ю.Є. Історичний ракурс розвитку українсько-російських відносин // Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива: Монографія / Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки; Заг ред. С.І.Пирожкова. – К.: НІПМБ, 2001.
- ⁵ Див.: Сергійчук С. Неусвідомлення України. Ставлення світу до української державності: погляд у 1917-1921 роки з аналізом сьогодення. – Львів: Свічадо, 2002. – 704 с.

Надійшла до редакції 23.09.2004 (із доповненнями від 27.12.2004)